

De Nederlandse economie

Nederlands spaaroverschot neemt af

2017 | 03

Wouter Jonkers

Inhoud

Samenvatting 3

1. Inleiding 3

2. Het overschot op de lopende rekening per sector 4

3. Waarde bezittingen niet-financiële vennootschappen blijft toenemen 8

4. Conclusies 16

Literatuur 17

Samenvatting

Nederland heeft al decennialang een overschot op de lopende rekening. Dat betekent dat alle Nederlandse ingezetenen (bedrijven, overheid, huishoudens¹⁾) tezamen minder besteden dan zij aan inkomsten hebben. Na 2013 is het overschot op de lopende rekening echter geleidelijk kleiner geworden, ondanks teruglopende tekorten van de overheid. Zowel het spaaroverschot van de huishoudens als dat van het bedrijfsleven is kleiner geworden. De huishoudens zijn meer gaan besteden en de niet-financiële bedrijven hebben minder winstuitkeringen ontvangen uit het buitenland.

1. Inleiding

Sinds de uitbraak van de kredietcrisis is de belangstelling voor financiële stabiliteit fors toegenomen. Nederland staat de laatste jaren onder meer in de belangstelling vanwege het structurele overschot op de lopende rekening. Dit saldo geeft de inkomsten van een land uit het buitenland weer in een bepaalde periode, minus de bestedingen die gedaan worden in het buitenland in diezelfde periode. Een positief saldo op de lopende rekening betekent dat een land meer verdient dan het besteedt. Een overschot op de lopende rekening wordt daarom ook wel een spaaroverschot genoemd. Nederland heeft al decennialang een overschot op de lopende rekening; Nederlandse burgers, bedrijven en de Nederlandse overheid samen besteden dus minder in het buitenland dan ze aan inkomsten uit het buitenland krijgen.

De Europese Commissie heeft het saldo op de lopende rekening opgenomen in het macro-economisch scorebord, waarmee de Commissie beoordeelt of er macro-economische onevenwichtigheden bestaan in een land.²⁾ Voor het saldo op de lopende rekening heeft de Commissie zowel een bovengrens (van 6 procent van het bruto binnenlands product, waarbij gekeken wordt naar voortschrijdende driejaarsgemiddelden) als een ondergrens (–4 procent van het bbp) ingesteld. De redenering daarbij is dat het overschot van het ene land kan leiden tot een tekort in andere landen. Daarnaast kan een groot overschot op de lopende rekening een indicatie zijn dat de bestedingsruimte in een land onvoldoende wordt benut. Het driejaarsgemiddelde van het Nederlandse saldo op de lopende rekening ligt al vanaf 2011 ruim boven de bovengrens. Het saldo op de lopende rekening is na 2013 echter sterk afgenomen. In 2016 bedroeg het saldo op de lopende rekening 7,9 procent van het bbp, tegen 10,2 procent in 2013.

¹⁾ De sector huishoudens is in dit artikel inclusief de instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens, zoals kerkgenootschappen, sportverenigingen en goede doelen.

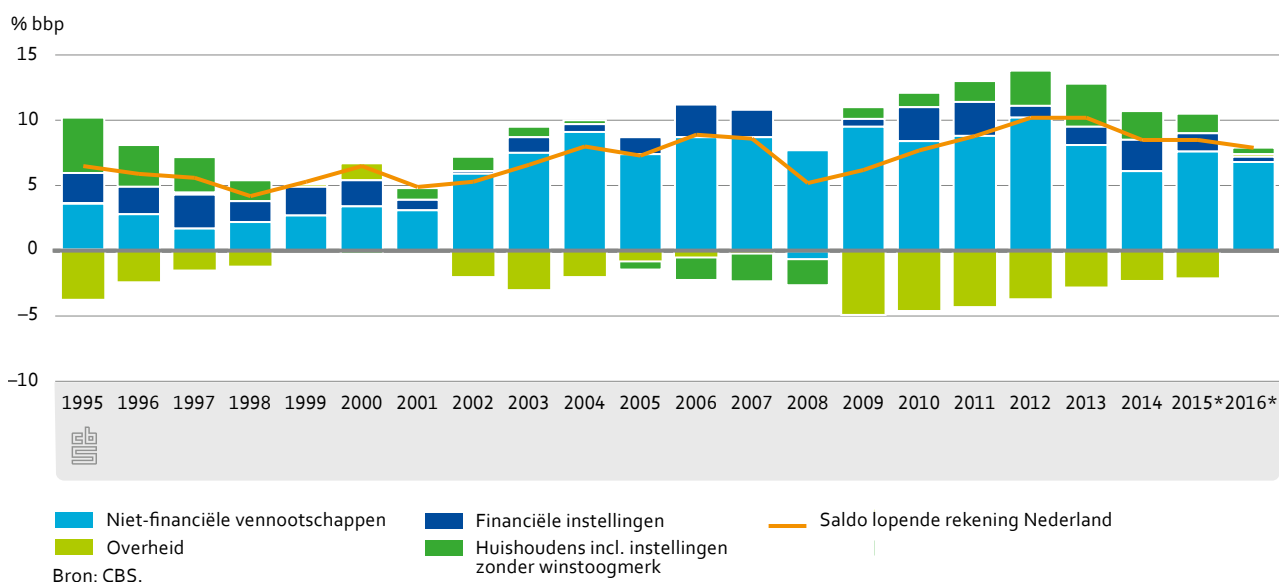
²⁾ De Europese Commissie kijkt naar het saldo op de lopende rekening uit de betalingsbalansstatistieken van De Nederlandsche Bank, terwijl in dit artikel wordt uitgegaan van het saldo op de lopende rekening in de nationale rekeningen van het CBS. De cijfers wijken iets van elkaar af door methodologische verschillen, verschillende revisiemomenten en het gebruik van ander bronmateriaal. Recentelijk is de samenwerking tussen het CBS en De Nederlandsche Bank geïntensiveerd met als doel volledig geharmoniseerde nationale rekeningen en betalingsbalans. Volgens beide statistieken is er een afname van het saldo op de lopende rekening na 2012.

In dit artikel zal de afname van het spaaroverschot worden geanalyseerd en zal gezocht worden naar de voornaamste oorzaken. Eerst zal het overschot worden ontleed in de bijdrage hieraan per sector. Vervolgens zal worden gekeken naar de bezittingen van niet-financiële ondernemingen, die ondanks het aflopende overschot tóch onverminderd bleven toenemen.

2. Het overschot op de lopende rekening per sector

Voor de niet-financiële vennootschappen kenden in de 21e eeuw een groot spaaroverschot. De overheid had doorgaans een tekort. Het saldo van de financiële instellingen was meestal positief, maar betrekkelijk klein. De huishoudens hadden in sommige jaren een tekort en in andere een overschot.

2.1 Saldo lopende rekening naar sectoren

In eerder onderzoek naar het spaaroverschot is vaak de focus gelegd op het spaaroverschot van het bedrijfsleven.³⁾ Dit is ook logisch, gezien de dominantie van de niet-financiële vennootschappen in het overschot op de lopende rekening sinds de eeuwwisseling. Het overschot van de niet-financiële vennootschappen werd tot 2013 voornamelijk veroorzaakt door hoge besparingen, en in mindere mate door lage binnenlandse investeringen. De toename van de besparingen was vooral het gevolg van hogere vermogensinkomsten uit buitenlandse ondernemingen. Daarnaast keerden Nederlandse ondernemingen in die jaren een relatief klein gedeelte van de winst uit als dividend. De binnenlandse investeringen bleven vooral achter door een sterk verminderde bouwproductie.⁴⁾

³⁾ Zie bijvoorbeeld: Eggelte, Hillebrand, Kooiman en Schotte (2014) en Jansen en Ligthart (2014).

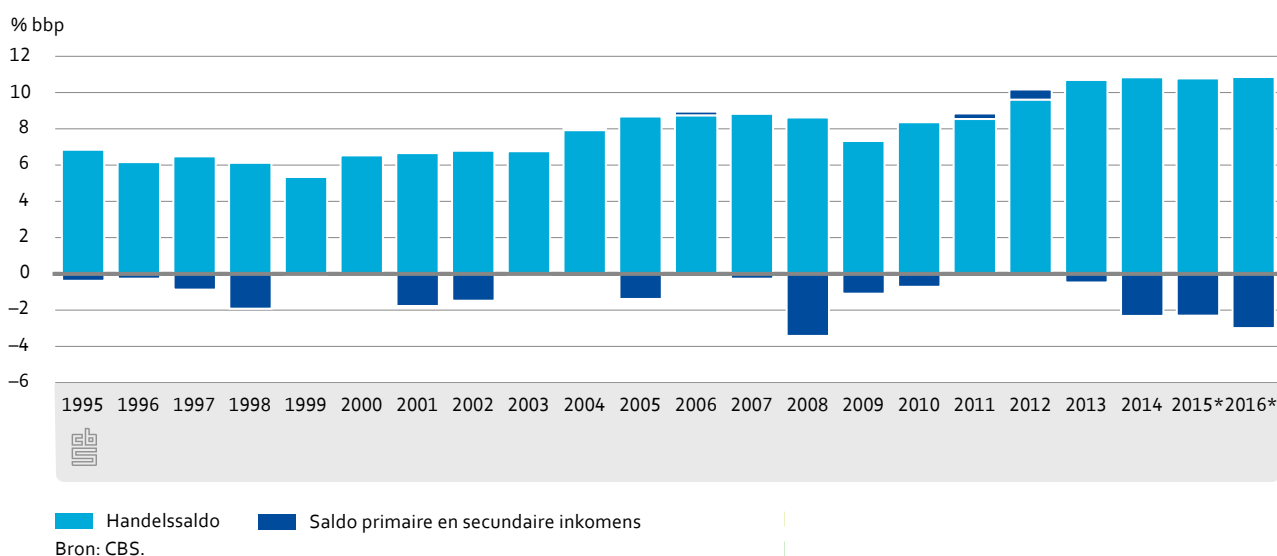
⁴⁾ De Haan en Langenberg (2014).

In de meest recente jaren is vooral het spaaroverschot van de niet-financiële vennootschappen en de huishoudens echter kleiner geworden, zoals in figuur 2.1 te zien is. Daar staat tegenover dat het tekort van de overheid fors afnam en in 2016 zelfs omsloeg in een bescheiden overschot. Verderop in dit artikel zal nader worden ingegaan op de sectorale bijdragen aan het teruglopende spaaroverschot.

Behalve naar sectoren kan het saldo op de lopende rekening nog worden uitgesplitst in het handelssaldo enerzijds en het saldo primaire inkomens en secundaire inkomens anderzijds. Het handelssaldo betreft de export minus de import. Het saldo primaire en secundaire inkomens bestaat uit grensoverschrijdende inkomensstromen die niet aan goederen- en dienstenverkeer gerelateerd zijn, zoals rente, dividenden en lonen, en uit grensoverschrijdende inkomensoverdrachten. Hierbij moet onder meer gedacht worden aan de ontwikkelingshulp en inkomensoverdrachten van en aan de Europese Unie.

Uit figuur 2.2 blijkt dat na 2013 het handelssaldo nauwelijks is veranderd. Het saldo primaire en secundaire inkomens is echter fors afgenomen. In 2012 was er nog sprake van een overschot, maar in 2016 was dit omgeslagen in een tekort van 3,0 procent van het bbp.

2.2 Handelssaldo en saldo primaire en secundaire inkomens

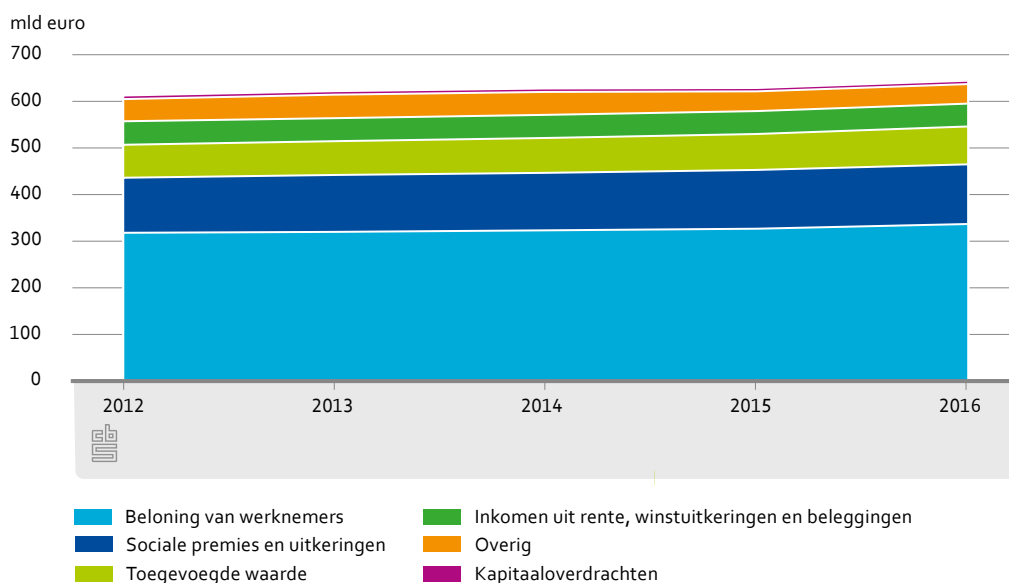

Huishoudens besteden meer

In 2016 bedroeg het saldo op de lopende rekening van de huishoudens ruim 3 miljard euro, tegen bijna 22 miljard in 2013, toen de huishoudens het hoogste spaaroverschot in decennia hadden. De afname van het spaaroverschot van de huishoudens kan vooral worden toegeschreven aan een toename van de bestedingen. De consumptieve bestedingen namen met 16 miljard euro toe en de investeringen in vaste activa met 13,5 miljard. De toename van de investeringen in vaste activa betreft vooral die in nieuwbouwwoningen en hangt samen met het herstel van de woningmarkt. Ook de toename van de consumptie door huishoudens hangt deels samen met het herstel van de woningmarkt; in 2016 werd meer besteed aan huisvesting, woninginrichting en huishoudelijke apparaten. Tegenover de toegenomen

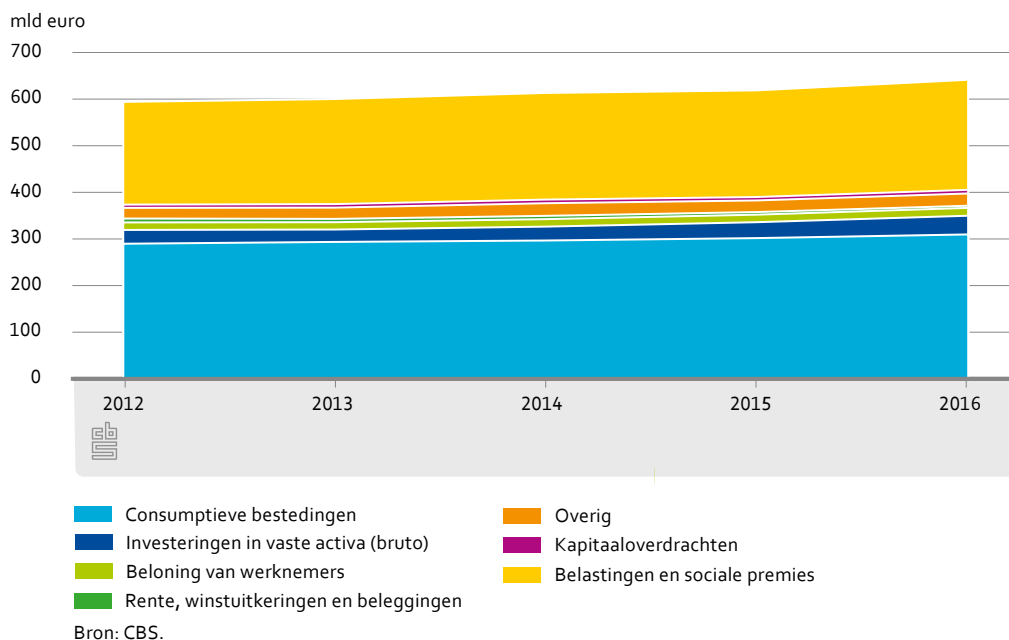
bestedingen stond wel een toename van de beloning van werknemers, maar deze toename was niet genoeg om de stijging van de bestedingen te compenseren.

2.3 Middelen huishoudens

¹⁾ De toegevoegde waarde is gelijk aan de output minus het intermediair verbruik.

2.4 Bestedingen huishoudens

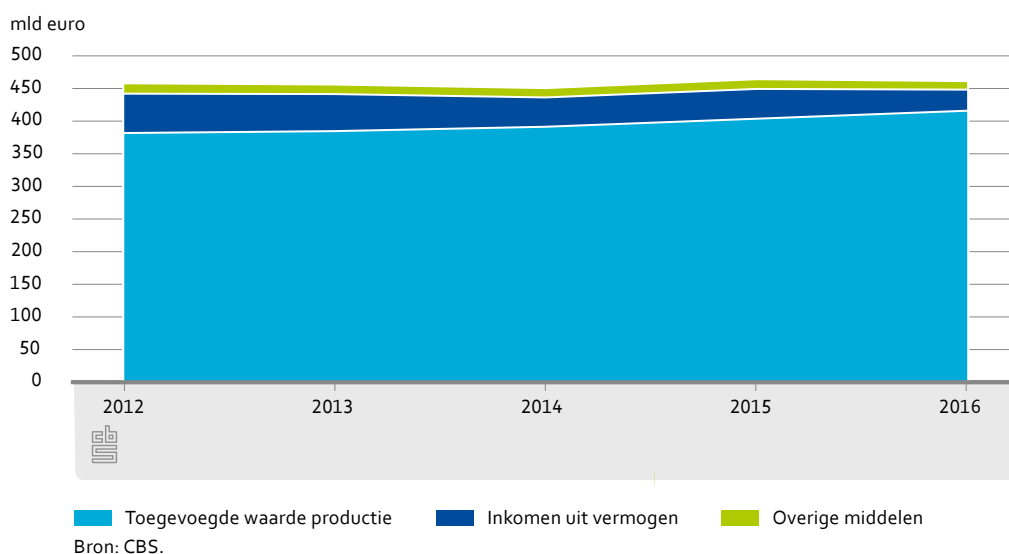
Bedrijven boeken minder inkomsten uit vermogen

Niet alleen het spaaroverschot van de huishoudens, maar ook dat van de niet-financiële vennootschappen is afgenomen. In 2016 bedroeg het spaaroverschot van de niet-financiële

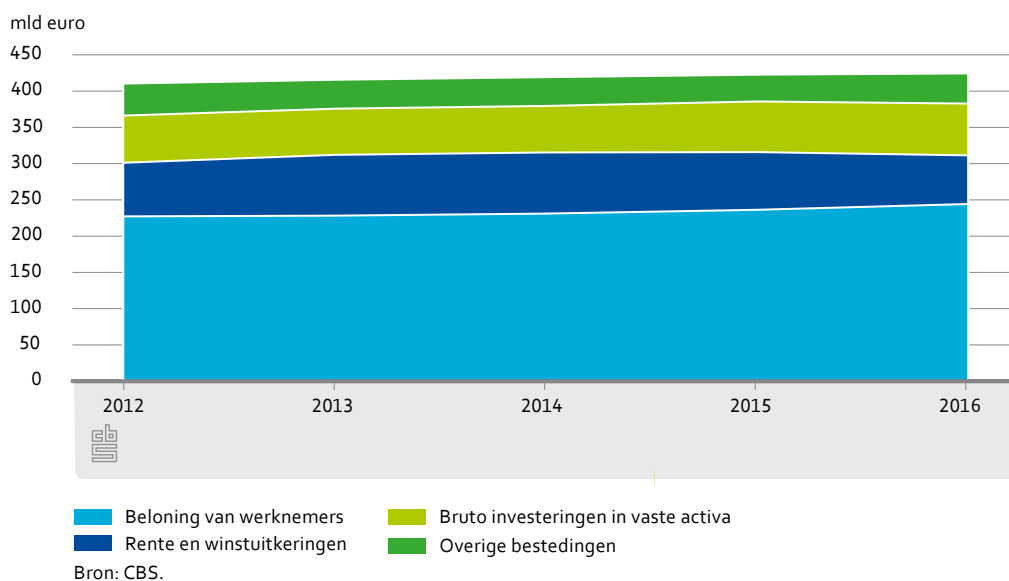
vennootschappen 47,7 miljard euro, tegen 53,1 miljard euro in 2013 en 65,7 miljard euro in 2012.

De inkomsten (middelen) van niet-financiële vennootschappen namen na 2012 iets toe door een geleidelijke toename van de toegevoegde waarde. Het inkomen uit vermogen, zoals rente, dividenden en herbelegde winsten in dochterondernemingen, nam daarentegen af van 60,3 miljard euro in 2012 naar 32,2 miljard in 2016. Dat komt voor een deel door lagere renteopbrengsten, die samenhangen met de daling van de kapitaalmarktrente. Niet-financiële bedrijven boekten in 2016 echter ook 16 miljard euro minder aan ontvangen dividenden dan in 2012.

2.5 Middelen niet-financiële vennootschappen

2.6 Bestedingen niet-financiële vennootschappen

Aan de bestedingenkant van niet-financiële ondernemingen zijn de loonkosten en sociale premies zijn toegenomen, net als de investeringen in vaste activa. De betaalde rente nam iets af als gevolg van de gedaalde kapitaalrentevoeten.

Al met al blijkt de afname van de ontvangen dividenden een belangrijke oorzaak van de afname van het spaaroverschot van niet-financiële vennootschappen. Daarnaast zijn de arbeidskosten en de investeringen in vaste activa iets toegenomen. Dit is het spiegelbeeld van de situatie vóór 2012, toen het spaaroverschot van niet-financiële ondernemingen nog toenam.

Vooraf de chemische industrie boekte na 2012 veel minder ontvangen dividenden en winsten uit buitenlandse deelnemingen, terwijl deze bedrijfstak wel meer dividenden uitkeerde. De afname van het spaaroverschot van de niet-financiële vennootschappen is hiermee voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de chemische industrie.

3. Waarde bezittingen niet-financiële vennootschappen blijft toenemen

Een overschot op de lopende rekening kan ook invloed hebben op het saldo van bezittingen en schulden van een sector. Daarom wordt in deze paragraaf uiteengezet hoe de waarde van de bezittingen en de schulden van de niet-financiële vennootschappen zich de laatste jaren heeft ontwikkeld.

De wisselwerking tussen saldo op de lopende rekening, financieel vermogen en niet-financieel vermogen

Het verband tussen het saldo op de lopende rekening en de verandering van het netto vermogen kan met de volgende twee wiskundige vergelijkingen worden weergegeven:

$$\begin{aligned} \text{Saldo lopende rekening} + \text{saldo kapitaaloverdrachten} &= \text{saldo financiële rekening} \\ \text{Saldo financiële rekening} + \text{saldo aan- en verkopen niet-financiële activa} + \text{saldo} \\ \text{prijsmutaties} + \text{saldo overige volumemutaties} &= \text{toename netto vermogen.} \end{aligned}$$

Een overschot op de lopende rekening betekent dat de inkomsten van het land hoger zijn dan de bestedingen. Dat gaat vaak samen met een toename van het saldo van bezittingen en passiva (het netto vermogen), maar dat hoeft niet, omdat prijsmutaties, overige volumemutaties en/of het saldo van aan- en verkopen van niet-financiële activa een tegengesteld effect kunnen hebben. De volgende twee voorbeelden maken dit duidelijk.

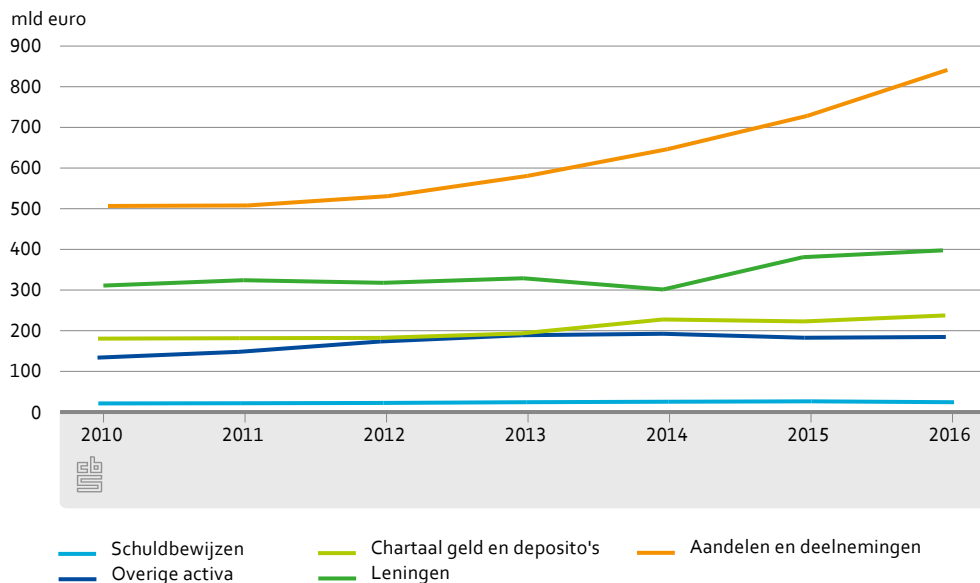
Voorbeeld 1

Een Nederlands bedrijf voert voor 100 miljoen euro aan goederen in en voert deze, na een kleine kosteloze bewerking, voor 200 miljoen euro weer uit. Op dat moment wordt een positief saldo op de lopende rekening geregistreerd van 100 miljoen euro. Het saldo van bezittingen en schulden is op dat moment ook met 100 miljoen euro toegenomen. Het bedrijf besluit de verworven 100 miljoen euro te gebruiken om aandelen aan te schaffen in een ander bedrijf. In het jaar erop gaat dit bedrijf failliet en zijn de aandelen niets meer waard. Over de gehele periode is er een spaaroverschot geweest van 100 miljoen euro, maar is de waarde van het bezit niet toegenomen.

Voorbeeld 2

In dit voorbeeld voert het bedrijf wederom voor 100 miljoen euro aan goederen in om deze, na een kleine kosteloze bewerking, voor 200 miljoen euro uit te voeren. Het bedrijf besluit deze keer om de winst van 100 miljoen euro aan te wenden om machines te kopen. Deze investering telt mee als besteding. Daardoor is het saldo op de lopende rekening nul. De totale waarde van het bezit is echter met 100 miljoen euro toegenomen. De waarde van de financiële bezittingen is weliswaar onveranderd, maar de waarde van het niet-financiële bezit is gestegen.

3.1 Financiële bezittingen niet-financiële vennootschappen

Bron: CBS.

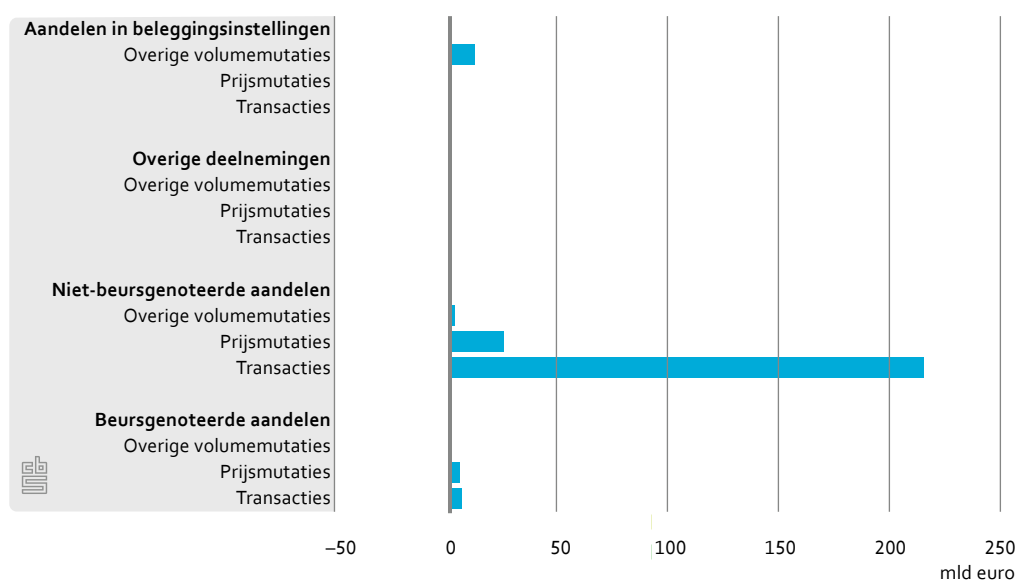
¹⁾ Onder de overige activa vallen hier de verzekeringstechnische voorzieningen, de financiële derivaten, de handelskredieten en de overige transitorische posten.

Het bezit van niet-financiële vennootschappen kan onderverdeeld worden in financieel bezit, zoals geld, aandelen en obligaties, en niet-financieel bezit, zoals gebouwen, machines en bedrijfsauto's. In figuur 3.1 is te zien dat de waarde van de financiële bezittingen van niet-financiële vennootschappen is toegenomen. Daarnaast is de toename, ondanks het kleiner wordende spaaroverschot, sinds 2013 niet kleiner geworden. Met name de waarde van aandelen en deelnemingen is fors gestegen.

De waarde van financiële bezittingen kan toenemen door een positief saldo van aan- en verkopen, door prijs- en wisselkoersmutaties en door zogenaamde overige volumemutaties. Onder deze laatste post vallen balansmutaties die noch aan aan- en verkopen, noch aan prijsmutaties en herwaarderingen toegeschreven kunnen worden. Voorbeelden zijn kwijtscheldingen en mutaties die uit een herclassificatie of herstructurering van institutionele eenheden of van activa en passiva voortvloeien.

De toename van de waarde van aandelen en deelnemingen in het bezit van niet-financiële vennootschappen na 2013 komt vooral doordat bedrijven meer niet-beursgenoteerde aandelen hebben aangeschaft dan verkocht.

3.2 Verandering balansstand bezit aandelen en deelnemingen niet-financiële vennootschappen, 2014–2016

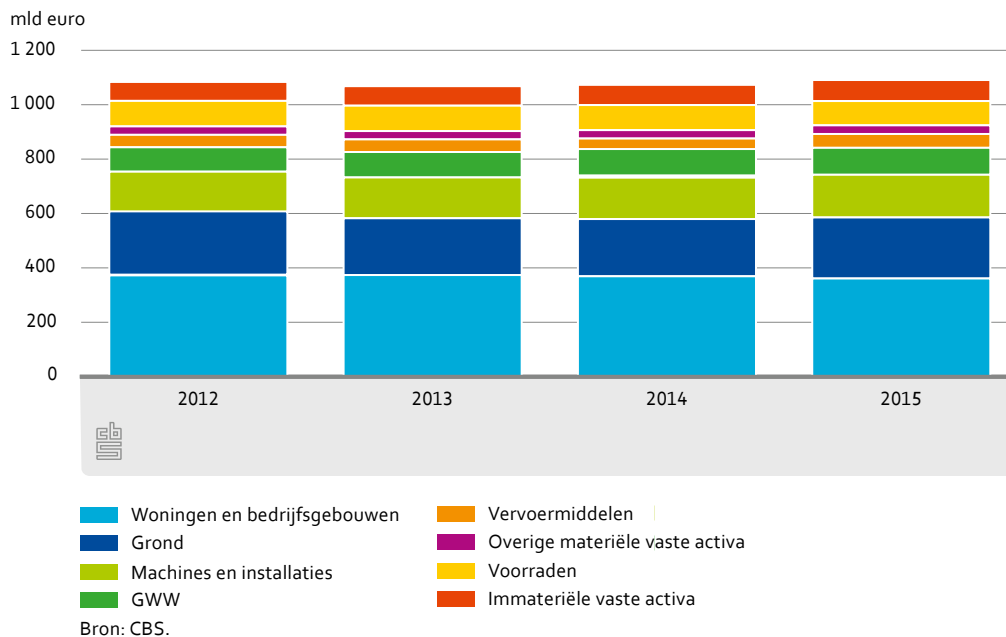

Bron: CBS.

Niet alleen de waarde van de financiële bezittingen, maar ook die van de niet-financiële bezittingen is toegenomen, van 1 068 miljard euro eind 2013 naar 1 091 miljard eind 2015. Daarnaast is de samenstelling ervan gewijzigd.⁵⁾ De waarde van het bezit van woningen en bedrijfsgebouwen was eind 2015 lager dan eind 2013. De waarde van het bezit van grond, grond-, weg en waterbouwkundige werken, vervoermiddelen, machines en installaties, en immateriële vaste activa was hoger.

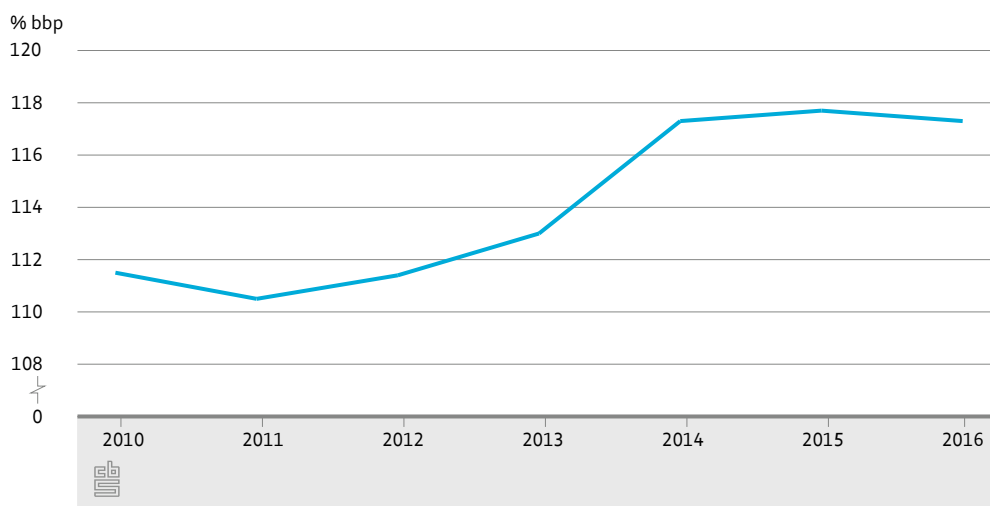
⁵⁾ Cijfers over 2016 komen in juni 2017 beschikbaar.

3.3 Niet-financiële balansen niet-financiële vennootschappen

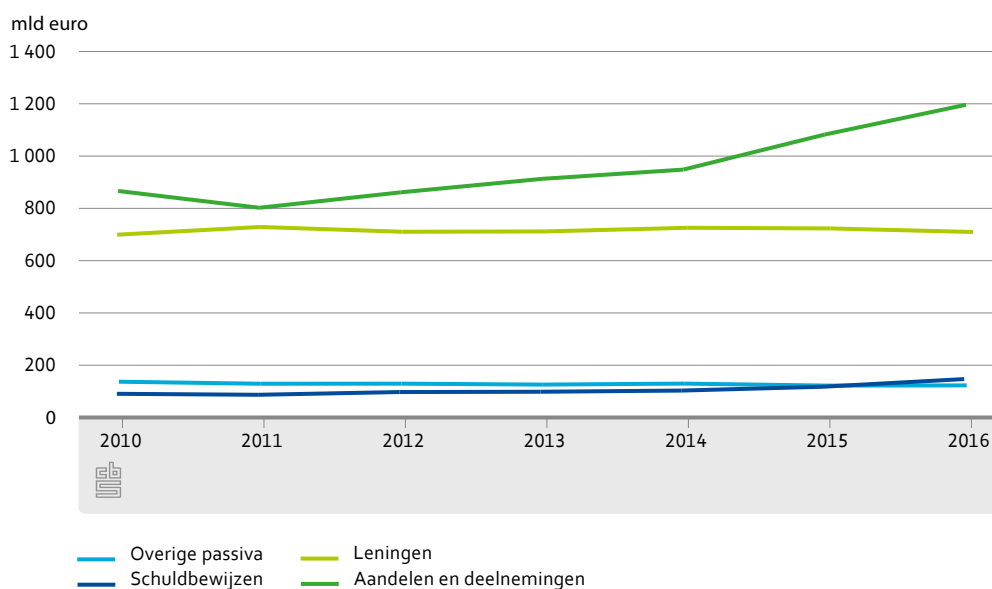
Om vast te stellen hoe het bezit van niet-financiële vennootschappen ondanks de daling van het spaarsaldo onverminderd hard heeft kunnen blijven toenemen, is het zinvol om ook de passivazijde van de balans onder de loep te nemen. Figuur 3.4 laat zien dat de schuldquote van niet-financiële vennootschappen na 2011 is gestegen, hoewel er in 2016 sprake was van een lichte afname. Eind 2016 bedroeg de schuldquote 117,3 procent.

3.4 Schuldquote niet-financiële vennootschappen

De Europese Commissie berekent de schuldquote van niet-financiële vennootschappen door de eindbalans van leningen en schuldbewijzen aan de passivazijde te delen door het bbp.⁶⁾ Schuldbewijzen worden hierbij op marktwaarde geregistreerd. In figuur 3.5 is te zien dat de stijging van de schuldquote van niet-financiële vennootschappen na 2011 volledig is toe te schrijven aan een stijging van de waarde van de schuldbewijzen. Van de passivaposten die niet tot de schuldquote behoren, nam vooral de waarde van aandelen en deelnemingen toe.

3.5 Financiële passiva niet-financiële vennootschappen

Bron: CBS.

¹⁾ Onder de overige passiva vallen hier de verzekeringstechnische voorzieningen, de financiële derivaten, de handelskredieten en de overige transitorische posten.

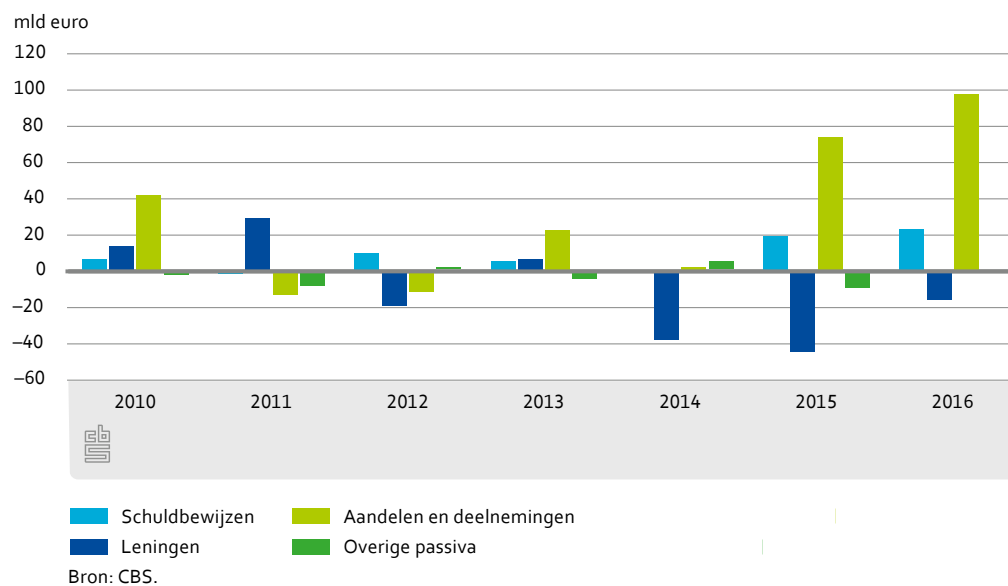
De waarde van aandelen, deelnemingen en schuldbewijzen kan toenemen door aan- en verkopen (transacties), prijsmutaties en door overige volumemutaties. De toename van de schuldbewijzen kan bijna uitsluitend worden toegeschreven aan de transacties; de niet-financiële vennootschappen hebben dus meer schuldbewijzen uitgegeven dan afgelost. Van 1 januari 2012 tot en met 31 december 2016 werd er per saldo voor 57,7 miljard euro aan schuldbewijzen meer uitgegeven dan afgelost. Prijsmutaties en overige volumemutaties waren goed voor een additionele stijging van de balans van 2,4 miljard euro.

Bij de aandelen is het beeld anders: ook hier kwam de toename deels door transacties (186,2 miljard euro), maar ook voor een belangrijk deel door prijsmutaties en herwaarderingen (189,8 miljard euro). Op leningen werd sinds begin 2012 vooral afgelost: in totaal werd er sinds begin 2012 ruim 110 miljard meer aan leningen afgelost dan afgesloten. Dat de balansstand desalniettemin slechts met 19 miljard daalde, kwam doordat er positieve overige volumemutaties tegenover deze aflossingen stonden en doordat prijsmutaties een opwaarts effect hadden van bijna 24 miljard euro.

⁶⁾ Leningen van niet-financiële vennootschappen aan elkaar niet meegeteld bij de berekening van de schuldquote.

De positieve overige volumemutaties kwamen enerzijds doordat in 2015 een grote onderneming van de bijzondere financiële instellingen naar de niet-financiële vennootschappen werd overgeheveld en anderzijds doordat cash pooling-balansen vanaf het vierde kwartaal van 2014 bruto worden geregistreerd, terwijl ze voorheen op nettobasis in de nationale rekeningen waren opgenomen.⁷⁾ De prijsmutaties betreffen vooral wisselkoersmutaties. Doordat de euro in de laatste jaren fors terrein heeft verloren ten opzichte van andere valuta zoals de Amerikaanse dollar, zijn leningen afgesloten in vreemde valuta gemeten in euro's hoger geworden.

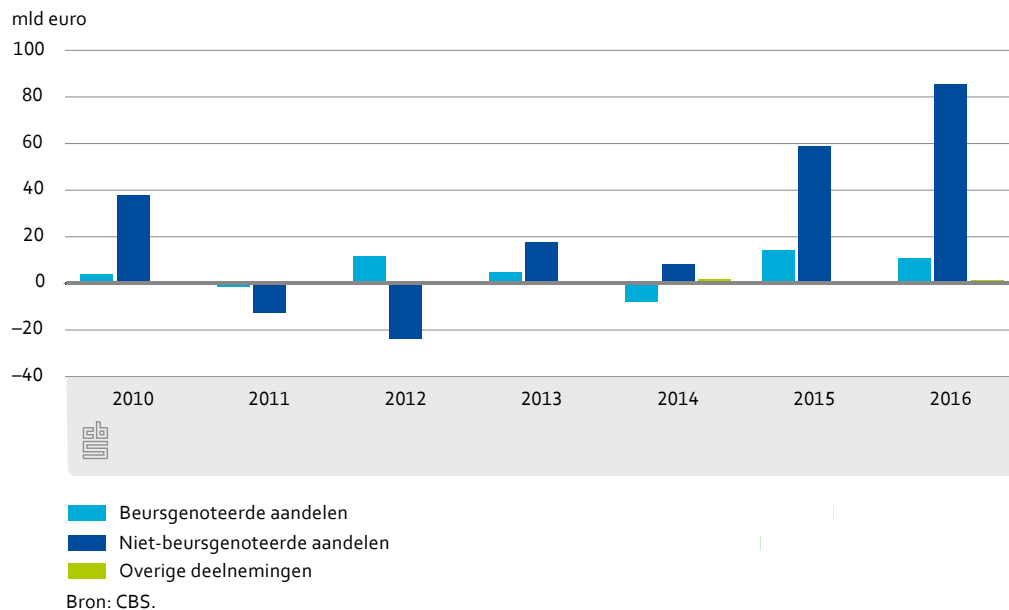
3.6 Transacties passiva niet-financiële vennootschappen

Het positieve saldo van aan- en verkopen van aandelen en deelnemingen betreft vooral niet-beursgenoteerde aandelen. Met name in 2015 en 2016 werden er veel niet-beursgenoteerde aandelen in Nederlandse niet-financiële vennootschappen gekocht. Deze aankopen werden vooral door buitenlandse partijen verricht.

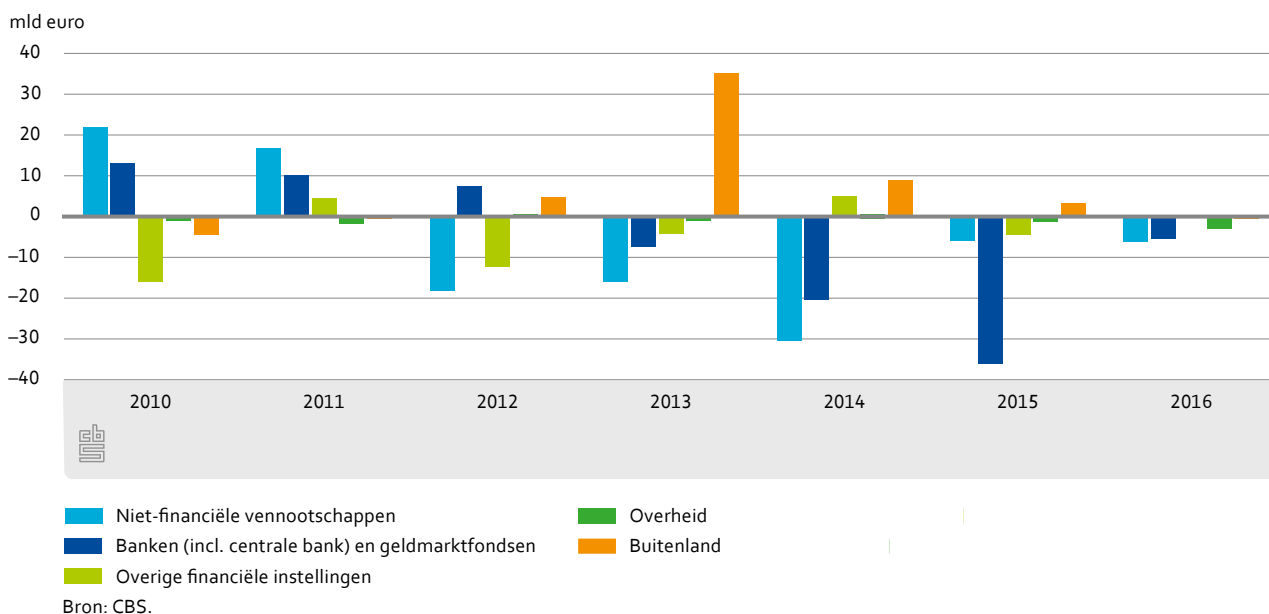
⁷⁾ Cash pooling wordt gebruikt om het liquiditeitenbeheer van rekeningen te optimaliseren. Het houdt in dat de saldi van de opgenomen rekeningen worden gecombineerd tot één saldo, aangehouden in een centrale rekening. Alleen op deze rekening worden rentes verrekend. Tekorten op één rekening kunnen hiermee worden gecompenseerd door overschotten op een andere. Dit kan vooral gunstig zijn bij bedrijven met vestigingen in verschillende landen.

3.7 Transacties aandelen en deelnemingen

Bij de leningen is te zien dat er na 2011 door niet-financiële ondernemingen vooral is afgelost op leningen die door Nederlandse banken werden verstrekt. Bij de leningen verstrekt door buitenlandse partijen werden er vooral in 2013 en 2014 meer leningen verstrekt dan afgelost.

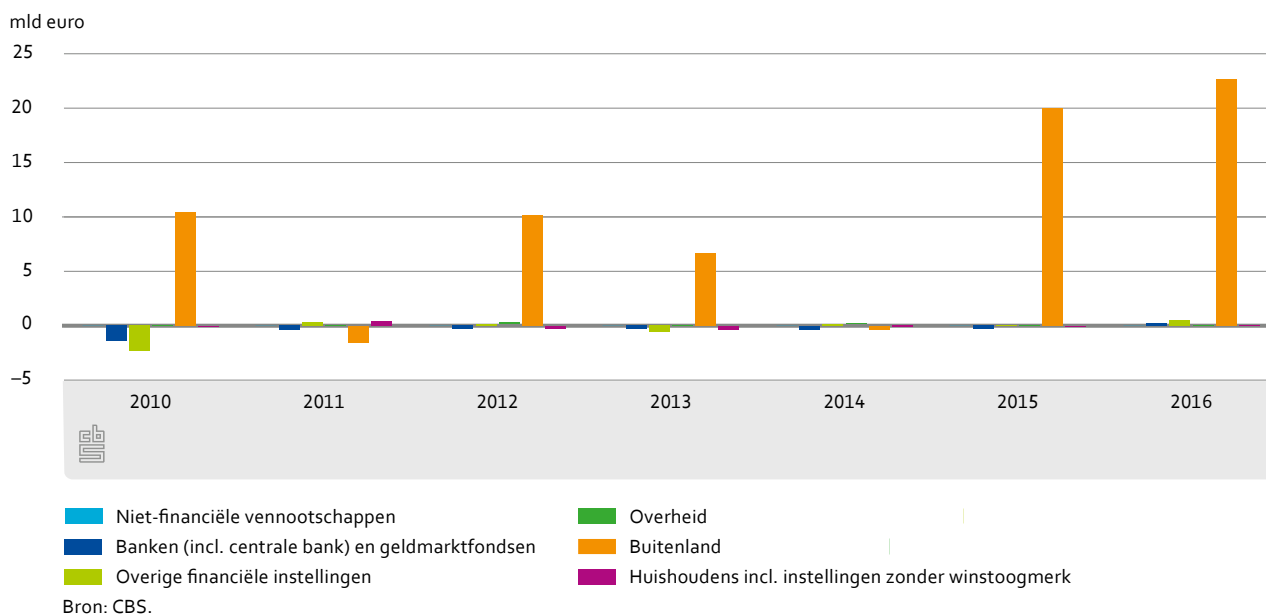
3.8 Transacties leningen aan niet-financiële vennootschappen

¹⁾ Tot de overige financiële instellingen worden hier gerekend: beleggingsinstellingen m.u.v. geldmarktfondsen, bijzondere financiële instellingen, financiële hulpbedrijven, verzekeringsinstellingen, pensioenfondsen en financiële instellingen met als hoofdfunctie financiële intermediaatie door het aangaan van verplichtingen, andere dan in chartaal geld, deposito's, aandelen in beleggingsfondsen of in verband met verzekerings-, pensioen- en standaardgarantieregelingen, bij institutionele eenheden.

Vooral buitenlandse partijen hebben na 2011 door niet-financiële vennootschappen uitgegeven schuldbewijzen aangeschaft. Buitenlandse partijen hadden aan het einde van 2016 ruim 94 procent van de door Nederlandse niet-financiële vennootschappen uitgegeven schuldbewijzen in handen. Eind 2011 bedroeg dit percentage nog 89.

3.9 Transacties schuldbewijzen niet-financiële vennootschappen

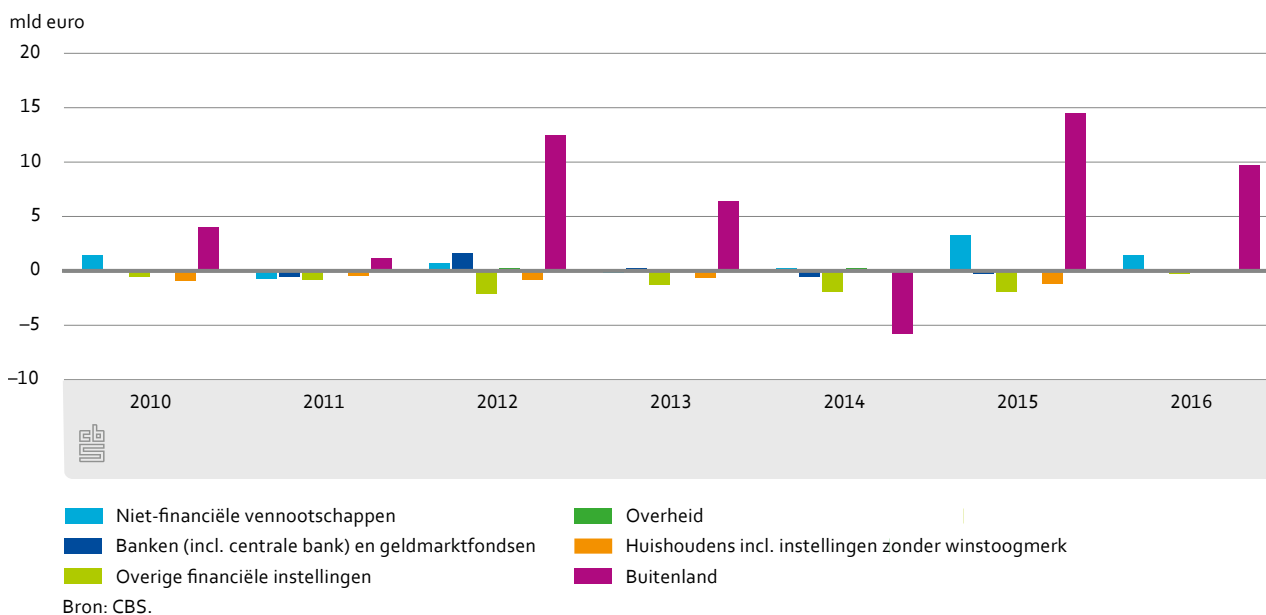

Tot dusver is vastgesteld dat de schuldquote van niet-financiële vennootschappen na 2011 is gestegen. Deze stijging komt geheel door de toename van de waarde van de schuldbewijzen aan de passivazijde van de balans. Deze toename komt op haar beurt weer doordat vooral buitenlandse partijen per saldo veel schuldbewijzen hebben aangeschaft. Op leningen werd daarentegen afgelost.

Een bedrijf kan zich echter niet alleen met vreemd vermogen, maar ook middels de uitgifte van aandelen en deelnemingen financieren. In figuur 3.6 was al te zien dat er veel aandelen en deelnemingen zijn uitgegeven in de afgelopen jaren. Net als bij de niet-beursgenoteerde aandelen geldt ook voor de beursgenoteerde aandelen dat het grootste deel door buitenlandse partijen is aangeschaft. Behalve buitenlandse partijen kochten ook Nederlandse niet-financiële vennootschappen per saldo beursgenoteerde aandelen in andere niet-financiële vennootschappen.

Nederlandse financiële instellingen en huishoudens deden daarentegen beursgenoteerde aandelen in Nederlandse niet-financiële instellingen van de hand. Eind 2016 was ruim 84 procent van de beursgenoteerde aandelen in Nederlandse niet-financiële vennootschappen in buitenlandse handen, tegen 75 procent eind 2011. Bij de niet-beursgenoteerde aandelen gaat het om 38 versus 34 procent.

3.10 Transacties beursgenoteerde aandelen in niet-financiële vennootschappen

4. Conclusies

Het overschot op de lopende rekening van Nederland is in de afgelopen jaren kleiner geworden. Dit komt niet doordat het handelssaldo is afgenomen, maar door een afname van het saldo primaire inkomens. Vooral het spaaroverschot van huishoudens en van het niet-financiële bedrijfsleven is na 2013 afgenomen. Daar staat tegenover dat het tekort op de lopende rekening van de overheid eerst fors afnam en in 2016 zelfs omsloeg in een bescheiden overschot. De afname van het spaaroverschot van de huishoudens komt vooral door een toename van de bestedingen. Deze toename hangt onder meer samen met de herstellende woningmarkt. De afname van het spaaroverschot van het bedrijfsleven komt voor een belangrijk deel doordat het inkomen uit vermogen is afgenomen. Vooral de chemische industrie blijkt minder inkomen uit vermogen te hebben ontvangen.

Ondanks de daling van het spaaroverschot is de groei van de financiële bezittingen van niet-financiële vennootschappen onverminderd doorgegaan. Met name niet-beursgenoteerde aandelen werden aangeschaft. Niet-financiële vennootschappen hebben zich daarbij voor een belangrijk deel gefinancierd door middel van aandelen en schuldbewijzen. Vooral het buitenland blijkt de financiering te verschaffen. Leningen verstrekt door Nederlandse financiële instellingen werden in de afgelopen jaren per saldo afgelost.

Literatuur

Eggelte, J., Hillebrand, R., Kooiman, T. en Schotten, G. (2014), Het nationale spaaroverschot ontleed.

Haan, de, M. en Langenberg, H. (2014), Investerings in Nederland sinds 2008 sterk gekrompen. CBS.

Jansen, C. en Ligthart, M. (2014), Spaaroverschot niet-financiële bedrijven: ontwikkeling, oorzaken en gevolgen. CPB Achtergronddocument.

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2016–2017	2016 tot en met 2017
2016/2017	Het gemiddelde over de jaren 2016 tot en met 2017
2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2016 en eindigend in 2017
2014/'15–2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2014/'15 tot en met 2016/'17

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever
Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress
CCN Creatie, Den Haag

Ontwerp
Edenspiekermann

Inlichtingen
Tel. 088 570 7070
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2017.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.